

De demografische wissel

Impact op de Belgische arbeidsmarkt

In deze bijdrage schetsen we de demografische wissel op de Belgische arbeidsmarkt en op het niveau van de gewesten. Bovendien geven we weer in welke sectoren deze wissel zich het sterkst zal laten voelen in de periode 2010-2014. We sluiten af met een reeks beleidsaanbevelingen. De analyse kwam tot stand in het kader van het VBO-forum 2011.¹

Inleiding

In het eindeloopbaandebat gaat de aandacht vooral naar het herstel van het evenwicht tussen het aantal actieven en het snel groeiend aantal gepensioneerden. De verhoging van de werkzaamheidsgraad wordt daarbij als belangrijkste hefboom gezien. Momenteel is in België 67,2% van de 20- tot en met 64-jarigen aan het werk. De federale regering stelt tegen 2020 een werkzaamheidsgraad van 73,2% als doel (Theunissen et al., 2011). Die vooruitgang moet vooral gerealiseerd worden bij de 55-plussers. Tegen 2020 wil men 50% van de 55-plussers aan het werk hebben. Dat is heel wat meer dan de huidige 37,3%. Het risico is reëel dat ons land de 50%-kaap in 2020 niet haalt. Onze simulaties wijzen uit dat we, bij ongewijzigd beleid, in 2020 op 43,7% werkende 55-plussers zullen stranden. Toch durven we hopen dat deze simulatie aanzet tot een sterke politieke wil en op die manier een 'selfdestroying prophecy' wordt. Het zal nodig zijn. De Studiecommissie voor de Vergrijzing legt de doelstelling voor 2030 immers op meer dan 60% werkende 55- tot en met 64-jarigen.

Voor de directe impact van de vergrijzing op het functioneren van de arbeidsmarkt is er doorgaans veel minder aandacht. Nochtans zorgt de vergrijzing voor een snel stijgende uitstroom uit het beroepsactieve leven. Dit proces is in volle gang. De babyboomers verlaten massaal de arbeidsmarkt en liggen op die manier aan de basis van een demografische

wissel. Met hun uittreding creëren ze een bijzonder groot aantal vervangingsvacatures. Een structureel krappe arbeidsmarkt dreigt zo verder te verstikken. Vooral in Vlaanderen verkra(m)pt de arbeidsmarkt. Aan de hand van VDAB-gegevens drukken we de schaarste uit in een spanningsratio.² Is deze ratio kleiner dan 4, dan spreken we van een heel krappe arbeidsmarkt. In september 2011 bedroeg deze ratio 3,8. Uitgesproken krap dus, hoewel de economische crisis nog maar net lijkt te zijn verteerd (Herremans et al., 2011). De demografische wissel is hier de belangrijkste drijvende kracht.

In- en uitstroom op de Belgische arbeidsmarkt, vooruitblik naar 2015

Centraal in onze analyse staat de *demografische wissel* in de werkende bevolking: het snel toenemende aantal 50-plussers dat definitief uit de arbeidsmarkt treedt en op die manier een sterke groei van het aantal vervangingsvacatures genereert. Op een arbeidsmarkt die vandaag al gebukt gaat onder een snel groeiend aantal knelpuntvacatures moet deze demografische wissel goed ingeschat worden. Aan de hand van een eenvoudige simulatie schetsen we de gevolgen voor de arbeidsmarkt van de toekomst. De centrale gegevens voor onze simulatie vatten we samen in tabel 1, die de cijfers weergeeft voor elk van de drie gewesten afzonderlijk en voor België.

We geven de diagnose van de impact van de demografische wissel stapsgewijs weer. In een eerste stap schetsen we de verwachte tewerkstellingsgroei in de periode 2010-2015. Dat is belangrijk om het

Tabel 1.

Schatting van de vervangingsvraag 50+, tewerkstellingsgroei en totale vraag (België en de gewesten; vergelijking 2005-2010 met 2010-2015).

	Vlaams Gewest	Waals Gewest	Brussels Hoofdstedelijk Gewest	België
Vervangingsvraag 50+				
'05-'10	225 600	122 700	37 300	385 700
'10-'15	304 800	155 200	42 900	502 900
Tewerkstellingsgroei				
'05-'10	145 200	68 000	38 300	251 500
'10-'15	153 400	71 700	42 300	267 400
Totale vraag*				
'05-'10	370 800	190 700	75 600	637 200
'10-'15	458 200	226 900	85 200	770 300

* Totale vraag = te verwachten arbeidsvraag over een periode van 5 jaar op basis van gesimuleerde vervangingsvraag als gevolg van de uitstroom van werkende 50-plussers enerzijds en stabiele netto-tewerkstellingsgroei anderzijds.

Bron: FOD Economie – Algemene Directie Statistiek – EAK, Eurostat LFS (Bewerking Steunpunt WSE)

totale volume uitbreidingsvacatures te kennen. In een tweede stap gaan we in op het te verwachten natuurlijke verloop bij 50-plussers. Dat levert een schatting op van het volume aan vervangingsvacatures ten gevolge van de demografische wissel. In een derde stap ten slotte brengen we beide componenten samen in één overkoepelende vraagprognose.

1. *Netto-tewerkstellingsgroei.* In een eerste stap schatten we de netto-tewerkstellingsgroei voor de periode 2010-2015. Deze groei geeft een schatting van de uitbreidingsvacatures op het niveau van de totale arbeidsmarkt. We werken niet met een gefundeerde schatting van de evolutie van de economische conjunctuur of van hoe deze conjunctuurevolutie zich zal vertalen in jobcreatie, maar met een eenvoudig scenario: we veronderstellen een stabiele netto-tewerkstellingsgroei in de periode 2010-2015. We gaan dus uit van de assumptie dat de tewerkstelling in de periode 2010-2015 evolueert zoals ze dit in de periode 2005-2010 deed (een periode met enkele jaren van hoog- en enkele jaren van laagconjunctuur). Als dit scenario realiteit wordt, dan kunnen we verwachten dat in de periode 2010-2015 de tewerkstelling zal uitbreiden met 267 400 jobs (België). Dat is mogelijk een lichte overschatting. Op basis van het HERMREG-model (opgebouwd onder coördinatie van het Planbureau) bekomen we voor

2015 een uitbreiding met 235 500 banen.

2. *Natuurlijke verloop.* In de tweede stap berekenen we het verwachte natuurlijke verloop of de uitstap uit het beroepsactieve leven van 50-plussers voor de periode 2010-2015. Deze uitstap stijgt sterk tijdens de volgende jaren. We stellen het natuurlijke verloop van 50-plussers gelijk aan de cohortgebaseerde uitstroom van 50-plussers in de periode 2010-2015. Daarbij steunen we op de vergelijking van het aantal werkenden tussen 50 en 54 jaar in 2010 met het (verwachte) aantal werkenden tussen 55 en 59 jaar in 2015 (dezelfde cohorte vijf jaar later). Volgen we hetzelfde stramien voor de klassen 55-59 en 60-64 jaar, dan schatten we volgens deze methodologie de totale uitstroom van 50-plussers over de periode 2010-2015 op 502 900 werkenden. Ter vergelijking: voor de periode 2005-2010 bekomen we een totale uitstroom van 385 700 50-plussers. Met andere woorden: het natuurlijke verloop zal (ceteris paribus) ten gevolge van de demografische wissel in de periode 2010-2015 30,4% hoger liggen dan in de periode 2005-2010. De impact is veruit het grootst in het Vlaams Gewest, waar het natuurlijke verloop in de periode 2010-2015 met 304 800 eenheden 35,1% hoger zal liggen dan in de periode 2005-2010 (ten opzichte van 26,4% in het Waals Gewest en 15,2% in het

Brussels Hoofdstedelijk Gewest).

3. *Vraagprognose.* We hebben twee belangrijke componenten van de toekomstige vraag berekend, namelijk de te verwachten nettogroei van de tewerkstelling en de te verwachten vervangingsvraag ten gevolge van de demografische wissel. We kunnen op die basis een schatting maken van de *totale vraag* ten gevolge van tewerkstellingsgroei (uitbreiding) en uittreding van 50-plussers (vervanging). Die zou voor België in totaal 770 300 vacatures omvatten in de periode 2010-2015 (of 738 400 conform de verwachte groei in het HERMREG-model), of een stijging met 21% ten opzichte van de periode 2005-2010 (en een stijging met 23,1% als we ons voor de groeiprognose op het HERMREG-model baseren). Ook hier is de toename vooral in het Vlaams Gewest heel uitgesproken, met een stijging van 370 800 vacatures in 2005-2010 naar 458 200 vacatures in 2010-2015.

Hoe moeten we dit alles interpreteren? De sterke toename in de vervangingsvraag kan de arbeidsmarkt verder verhitten. Dat risico is het meest uitgesproken in het Vlaams Gewest. De demografische wissel speelt er veel sterker dan in de twee andere gewesten, en treft er een arbeidsmarkt die nu al gekenmerkt wordt door krapte. Anno 2010 was al meer dan één vijfde van alle vacatures een knelpuntvacature (vervullingstijd van minstens 90 dagen) en één op tien vacatures een kritieke knelpuntvacature (vervullingstijd van minstens 180 dagen). De spectaculaire groei in de vervangingsvraag zal de krapte verder aanscherpen. We mogen daarbij niet uit het oog verliezen dat de *totale* omvang van de vacatures op de arbeidsmarkt nog een heel stuk hoger zal liggen dan de hier aangegeven aantallen. In onze schattingen houden we immers enkel rekening met uitbreidingsvraag en vervanging van uittredende 50-plussers. Hoewel minder omvangrijk, is er natuurlijk ook een zekere uittreding in de jongere leeftijdsklassen. Daarnaast moeten we ook de vervangingsvraag ten gevolge van vrijwillig en gedwongen verloop in alle leeftijdsklassen in rekening brengen. Naarmate de krapte toeneemt, zal met name ook het vrijwillige personeelsverloop stijgen. Een krappe arbeidsmarkt betekent immers dat werknemers meer alternatieven hebben. Tenslotte gaan de simulaties uit van ongewijzigd beleid, terwijl de regering in haar Nationaal Hervormingsprogramma 2011 bij de Europese Commissie

ambitieuze werkgelegenheidsdoelstellingen heeft ingediend.³

De feitelijke omvang van het natuurlijke verloop zal ook afhankelijk zijn van de mate waarin we er in slagen om werknemers in de toekomst langer te laten werken. Langer blijven werken vertaalt zich immers in een latere uitstap en kan de snel opwarmende arbeidsmarkt wat afkoelen. Eindeloopbaanbeleid is in die zin niet alleen een cruciale hefboom om onze sociale zekerheid betaalbaar te houden, het wordt ook almaar meer een smeermiddel voor de arbeidsmarkt (en dus een voorwaarde voor economische groei). Tegelijkertijd is het zo dat de demografische wissel de (her)tewerkstellingskansen van 50-plussers ten goede kan komen. Momenteel wordt slechts in 5,2% van alle indiensttredingen een 50-plusser aangeworven. Als we, naar slechte gewoonte, alle vacatures willen blijven invullen met twintigers, dertigers en (af en toe) veertigers, dan zullen de werkgelegenheidsgraden in die jongere leeftijdsklassen tot onrealistische hoogte moeten stijgen (met name dan in het Vlaams Gewest).

Om de sterke stijging in de vraag te kunnen counteren, zullen we dus ook de reserves van 50-plussers moeten aanspreken. Dat is echter niet vanzelfsprekend. De reële toename zal deels afhankelijk zijn van de mate waarin hij door beleidsmaatregelen ondersteund wordt. De toename in de vraag naar arbeid is in elk geval van die aard dat hij duidelijke beleidskeuzes rechtvaardigt.

In- en uitstroom op sectorniveau

We stevenen momenteel aan hoge snelheid af op de demografische wissel, zoveel is duidelijk uit de voorgaande algemene diagnose van de Belgische en de regionale arbeidsmarkten. Wat geldt voor de arbeidsmarkt in zijn totaliteit, gaat echter niet noodzakelijk op voor elke sector afzonderlijk, laat staan voor elk individueel bedrijf in die sector. Dat hangt helemaal af van het demografische profiel van bedrijfstakken en individuele bedrijven, en van het tempo van in- en uitstroom van personeel. We schetsen hieronder in detail de implicaties voor de individuele bedrijfstakken.

We starten met een weergave van de graad van vergrijzing binnen de verschillende bedrijfstakken.

Daartoe tonen we in tabel 2 per bedrijfstak het aandeel van de tewerkstelling van 50-plussers in 2006 en in 2010. Daarbij voegen we een simulatie van het verwachte aantal 50-plussers in 2014 toe. De bedrijfstakken zijn gerangschikt volgens het verwachte aandeel van 50-plussers in 2014. Uit de resultaten leiden we af dat geen enkele sector 'ontgrijs' of 'vergroent' in de periode 2006-2014.

Op elk van de drie peildata zijn de *openbare besturen* duidelijk koploper. De simulatie voor 2014 wijst in de richting van 36,7% 50-plussers in de openbare besturen. Ook in de sector *transport, logistiek en post* ligt het aandeel erg hoog, al remt de toename tussen 2010 en 2014 af. In de *textiel en kleding* zien we een combinatie van snel krimpende tewerkstelling en snelle interne vergrijzing van het personeelsbestand. Als de verdere afbouw van de tewerkstelling hier doorzet, biedt de leeftijdsopbouw hier een kans om de tewerkstelling van 50-plussers via natuurlijk verloop te realiseren. Echter, de interne vergrijzing houdt ook het risico in van een verslechterende loonkosten/productiviteit-verhouding.

Op de korte termijn vertaalt deze interne vergrijzing zich – met name in die sectoren met een grote loonspanning tussen jongere en oudere werknemers (anciënniteitsgebonden verloning) – in een bijkomende loonkostenhandicap. Maar eens de grote 'bult' in de sectorale demografie uitgestroomd is, zal de vervanging van oudere uitstromers door jongere opvolgers veel druk wegnemen (maar ook een daling in (para)fiscale bijdragen met zich meebrengen).

Een sterk 'verouderde' leeftijdsopbouw betekent echter niet automatisch dat een sector op korte termijn in de problemen zal komen met zijn personeelsvoorziening. Willen we hierop zicht krijgen, dan moeten we inzoomen op de verwachte vervangingsvraag (ten gevolge van definitieve uittreding) en de verwachte uitbreidingsvraag (ten gevolge van de evolutie in de totale tewerkstelling). Om een accuraat beeld te geven, schetsen we in tabel 3 de verwachte evoluties in de vervangings-, uitbreidings- en totale vraag.⁴ De sectoren zijn gerangschikt volgens vervangingsvraag, met de sector met de sterkste vervangingsvraag (*maatschappelijke dienstverlening*) bovenaan.

In tabel 3 starten we per sector met een simulatie van de globale *tewerkstellingsevolutie*. We baseren ons op een eenvoudige projectie. Voor 2014 bepalen we het verwachte tewerkstellingsniveau op basis van de gemiddelde jaarlijkse groeivoet voor de periode 2006-2010. Uit deze globale evolutie leiden we de te verwachten *uitbreidingsvraag* af. De meest spectaculaire groei wordt, op basis van deze projectie, verwacht in de *maatschappelijke dienstverlening* en de *gezondheidszorg*. Dat reflecteert de snel toenemende zorgbehoefte. Vervolgens simuleren we de verwachte *vervangingsvraag*.⁵ Eerst kijken we naar de periode 2006-2010. In die periode meten we voor elke leeftijd het aantal werknemers dat van het ene jaar (bijvoorbeeld toen ze 55 jaar waren) naar het volgende (toen ze 56 jaar werden) uitstroomt en zo een vervangingsvacature creëert. We gebruiken deze uitstroomcijfers als basis voor een simulatie voor de periode 2010-2014. De gemiddelde jaarlijkse *totale vraag* ten slotte is de som van de gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag en de gemiddelde jaarlijkse uitbreidingsvraag.

In nagenoeg alle sectoren – *textiel en kleding* en *productie van bouwmaterialen* vormen de uitzonderingen – zal de vervangingsvraag ten gevolge van de uittreding van 55-plussers in de periode 2010-2014 beduidend hoger liggen dan in de periode 2006-2010. De toename van de vervangingsvraag is het meest uitgesproken in de *maatschappelijke dienstverlening* (een verdubbeling) en in de *gezondheidszorg* (+66%). Ook in de *informatica, media en telecom, de zakelijke dienstverlening, de boreca en toerisme, de sector transport, logistiek en post, de uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling* en de sector *recreatie, cultuur en sport* ligt de verwachte stijging hoger dan 30%. We herinneren er hier nog even aan dat deze cijfers nog een stuk meer uitgesproken zouden zijn indien ze enkel voor het sterker 'vergrijsde' Vlaamse Gewest zouden berekend worden.

Een sterke toename van de vervangingsvraag naar aanleiding van de uittreding van 55-plussers kan gedeeltelijk of volledig gecompenseerd worden door een algemene krimp in de sectorale tewerkstelling. Maar de toename kan in sectoren die een groeipad volgen, natuurlijk ook verscherpt worden door een gelijktijdige stijging van de uitbreidingsvraag. Het gecombineerde effect van vervangings- en uitbreidingsvraag wordt weergegeven in de

Tabel 2. Tewerkstelling 50-plussers in de bedrijfstakken (België; 2006, 2010 en simulatie 2014) (gesorteerd volgens aflopend aandeel tewerkstelling 50-plussers)

	Tewerkstelling totaal (n)			Tewerkstelling 50+ (n)			Tewerkstelling 50+ (%)		
	2006	2010	2014	2006	2010	2014	2006	2010	2014
Openbare besturen	219 786	217 688	215 600	64 170	74 563	79 100	29,2	34,3	36,7
Transport, logistiek en post	222 753	222 163	221 600	60 584	71 928	73 600	27,2	32,4	33,2
Textiel en kleding	37 726	28 294	21 200	8 192	7 645	7 000	21,7	27,0	32,9
Overige dienstverlening	42 571	42 028	41 500	10 414	12 087	13 000	24,5	28,8	31,3
Financiële diensten	136 931	129 701	122 900	35 094	36 547	36 300	25,6	28,2	29,5
Onderwijs	354 233	372 906	392 600	102 434	108 307	114 100	28,9	29,0	29,1
Gezondheidszorg	158 908	177 737	198 800	32 279	46 003	56 900	20,3	25,9	28,6
Metaal	95 762	87 334	79 600	21 847	22 236	22 000	22,8	25,5	27,7
Overige industrie	7 856	7 166	6 500	1 729	1 814	1 800	22,0	25,3	27,5
Grafische nijverheid	32 154	27 555	23 600	5 969	6 122	6 500	18,6	22,2	27,3
Productie bouwmaterialen	30 125	28 417	26 800	6 464	6 757	7 200	21,5	23,8	27,0
Houtindustrie en vervoer van meubels	25 047	23 071	21 300	4 958	5 395	5 600	19,8	23,4	26,5
Productie machines en toestellen	71 618	63 928	57 100	14 320	14 967	15 100	20,0	23,4	26,4
Productie transportmiddelen	55 985	45 295	36 600	9 667	10 372	9 600	17,3	22,9	26,3
Chemie, rubber en kunststoffen	95 722	92 372	89 100	17 909	20 045	23 000	18,7	21,7	25,9
Productie dranken, voeding en tabak	89 683	88 743	87 800	15 017	18 643	22 300	16,7	21,0	25,4
Maatschappelijke dienstverlening (*)	206 039	284 043	391 600	33 804	60 573	97 500	16,4	21,3	24,9
Recreatie, cultuur en sport	28 598	30 159	31 800	5 051	6 401	7 600	17,7	21,2	24,0
Groot- en kleinhandel	474 482	493 358	513 000	75 998	94 804	116 100	16,0	19,2	22,6
Energie, water en afvalverwerking	28 954	33 531	38 800	6 661	7 624	8 700	23,0	22,7	22,3
Diensten aan personen (*)	27 549	29 740	32 100	4 551	5 741	7 000	16,5	19,3	21,8
Bouw	199 822	211 757	224 400	34 732	41 732	47 400	17,4	19,7	21,1
Primaire sector	20 447	22 382	24 500	3 473	4 160	5 100	17,0	18,6	20,8
Informatica, media en telecom	93 781	94 065	94 400	16 344	18 826	19 600	17,4	20,0	20,8
Zakelijke dienstverlening (*)	220 624	256 105	297 300	35 157	46 887	61 200	15,9	18,3	20,6
Horeca en toerisme	116 416	119 652	123 000	14 698	19 012	22 900	12,6	15,9	18,6
Uitzendbureaus & arbeidsbemiddeling	144 978	152 583	160 600	12 752	18 614	26 700	8,8	12,2	16,6

(*) Gecorrigeerd voor de impact van de sectorverschuivingen bij de dienstensector-ondernemingen in 2010

Bron: RSZ DMFA (Bewerking Steunpunt WSE)

Tabel 3.

Vervangingsvraag (55-plussers), uitbreidingsvraag en totale vraag naar bedrijfstak (België; 2006-2010 en simulatie 2010-2014) (gesorteerd volgens vervangingsvraagratio '10-'14/'06-'10)

	Tewerkstelling (totaal) (1)				Gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag 55+ (2)			Gemiddelde jaarlijkse uitbreidingsvraag (3)		Gemiddelde jaarlijkse totale vraag (4)	
	2006	2010	2014		06-10	10-14	'10-'14/'06-'10	06-10	10-14	06-10	10-14
Maatschappelijke dienstverlening (*)	206 039	284 043	391 577	1 065	2 136	2,01	19 501	26 884	20 566	29 019	
Gezondheidszorg	158 908	177 737	198 797	1 747	2 898	1,66	4 707	5 265	6 454	8 163	
Informatica, media en telecom	93 781	94 065	94 350	1 146	1 597	1,39	71	71	1 217	1 668	
Zakelijke dienstverlening (*)	220 624	256 176	297 293	1 789	2 484	1,39	8 870	10 297	10 660	12 780	
Horeca en toerisme	116 416	119 652	122 978	721	976	1,35	809	831	1 530	1 807	
Transport, logistiek en post	222 753	222 163	221 575	4 308	5 783	1,34	-148	-147	4 160	5 636	
Uitzendbureaus & arbeidsbemiddeling	144 978	152 583	160 587	724	971	1,34	1 901	2 001	2 625	2 972	
Recreatie, cultuur en sport	28 598	30 159	31 805	265	343	1,29	390	412	656	754	
Productie dranken, voeding en tabak	89 683	88 743	87 813	1 154	1 467	1,27	-235	-233	919	1 234	
Groot- en kleinhandel	474 482	493 358	512 985	5 132	6 474	1,26	4 719	4 907	9 851	11 381	
Diensten aan personen (*)	27 549	29 740	32 104	166	209	1,26	548	591	714	800	
Bouw	199 822	211 757	224 405	2 700	3 343	1,24	2 984	3 162	5 684	6 505	
Openbare besturen	219 786	217 688	215 610	4 752	5 878	1,24	-525	-519	4 228	5 359	
Energie, water en afvalverwerking	28 954	33 531	38 832	563	681	1,21	1 144	1 325	1 707	2 006	
Overige dienstverlening	42 571	42 028	41 492	624	742	1,19	-136	-134	488	608	
Financiële diensten	136 931	129 701	122 853	3 035	3 476	1,15	-1 808	-1 712	1 228	1 764	
Houtindustrie en vev. van meubels	25 047	23 071	21 251	436	493	1,13	-494	-455	-58	38	
Chemie, rubber en kunststoffen	95 722	92 372	89 139	1 685	1 879	1,12	-838	-808	847	1 071	
Productie transportmiddelen	55 985	45 295	36 646	1 015	1 126	1,11	-2 673	-2 162	-1 657	-1 036	
Primaire sector	20 447	22 382	24 500	223	244	1,09	484	530	707	773	
Metaal	95 762	87 334	79 648	2 112	2 253	1,07	-2 107	-1 922	5	331	
Productie machines en toestellen	71 618	63 928	57 064	1 405	1 499	1,07	4 668	-1 716	-517	-217	
Onderwijs	354 233	372 906	392 563	8 629	9 115	1,06	4 668	4 914	13 297	14 030	
Overige industrie	7 856	7 166	6 537	152	160	1,05	-173	-157	-20	3	
Grafische nijverheid	32 154	27 555	23 614	598	601	1,01	-1 150	-985	-552	-384	
Productie bouwmaterialen	30 125	28 417	26 806	674	668	0,99	-427	-403	247	265	
Textiel en kleding	37 726	28 294	21 220	898	854	0,95	-2 358	-1 768	-1 460	-915	

(1) Simulatie tewerkstelling 2014 op basis van (geometrisch) gemiddelde jaarlijkse groei voor periode 2006-2010

(2) Op basis van de vervangingsvraag per eenjarige leeftijdscohort (vanaf 55 jaar); 2006-2010: reële cijfers, 2010-2014: gesimuleerde cijfers

(3) Gemiddelde jaarlijkse groei

(4) Vervangingsvraag 55-plussers + uitbreidingsvraag

(*) Gecorrigeerd voor de impact van de sectorverschuivingen bij de dienstenschake-ondernemingen in 2010 (op basis van cijfers voor de periode 2006-2009 i.p.v. 2006-2010)

Bron: RSZ DMFA (Bewerking Steunpunt WSE)

evolutie van de totale vraag. De sector *financiële diensten* is een goed voorbeeld om dit samenspel te verduidelijken. Als de trend van de periode 2006-2010 zich doorzet, kan in deze sector een verdere krimp verwacht worden met 1 712 jobs per jaar. De gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag blijft er echter op een relatief hoog niveau en zal nog verder stijgen. De totale jaarlijkse vraag (hier dus volledig gerelateerd aan vervanging van 55-plussers) zal daardoor verder groeien van 1 228 naar 1 764 vacatures per jaar.

Aanbevelingen voor het beleid

Centraal in onze analyse staat de *demografische wissel* in de werkende bevolking; het snel toenemende aantal 50-plussers dat definitief uit de arbeidsmarkt treedt en zo een sterke groei van het aantal vervangingsvacatures genereert. Om onder deze druk uit te komen, is een beleid op meerdere fronten tegelijk nodig.

1. *Demografische analyse*. Het is de taak van elke bedrijfstak, maar ook van elk bedrijf met een zekere omvang, om zicht te krijgen op de eigen demografie en in het kader van de personeelsplanning de risico's van de interne demografische evolutie te analyseren. Dat is van groot belang. De veroudering van de werknemerspopulatie heeft via de vervangingsvraag immers een grote invloed op de personeelsvoorziening en het wervingsbeleid. In de mate dat de lonen gerelateerd zijn aan leeftijd en anciënniteit, heeft interne vergrijzing bovendien ook een invloed op de loonkostenevolutie. Er is bovendien een verband met de arbeidsproductiviteit. Studies naar de relatie tussen leeftijd en productiviteit op bedrijfsniveau leveren consistent bewijs voor een bultvormige relatie (Skirbekk, 2008): eerst een toename van de productiviteit voor de gemiddelde leeftijd tot een bepaald optimum, gevolgd door een daling eenmaal voorbij dat optimum. Demografische veranderingen hebben dus een grote invloed op meerdere bedrijfseconomische grootheden. Heel wat organisaties zijn zich echter niet bewust van de demografische veranderingen die ze ondergaan en de uitdagingen die deze kunnen meebrengen (Iller & Rathgeb, 2006). Om zicht krijgen op de omvang van de demografische verschuiving, en om de implicaties voor vervangingsbe-
2. *Knelpunten aanpakken*. De demografische wissel draagt het risico van een echte knelpunteconomie in zich: een arbeidsmarkt die structureel geconfronteerd wordt met krapte, ongeacht de stand van de conjunctuur. Om de risico's in te perken, is actie op tal van fronten noodzakelijk (Leroy, 2011). Daarbij denken we concreet aan de verruiming van de arbeidsmarktreserve via eindeloopbaan- en gericht migratiebeleid; de versterking van de aansluiting onderwijs/arbeidsmarkt met bijzondere aandacht voor het stimuleren van de keuze voor technisch en beroepssecundair onderwijs en voor wetenschappen in het hoger onderwijs; de uitbouw van arbeidsmarktgerichte opleidingen via een goed georkestreerde samenwerking tussen sectoren, bedrijven en opleidings- en onderwijsactoren; de versterking van de focus op heroriëntering van werkzoekenden in trajectbegeleiding; de uitbouw van een adequate *skills forecasting* (waar zullen welke competenties in welke mate nodig zijn binnen pakweg 5 tot 10 jaar?) om snel te kunnen inspelen op structurele veranderingen aan de vraagzijde (cf. verwitting, vergroening van jobs, kennisgedreven economie, ...); enzovoort.
3. *Uittreding uitstellen*. Een belangrijke hefboom is het uitstel van de definitieve uittreding. Langer blijven werken betekent dat vacatures later aan vervanging toe zijn en de vervangingsvraag gespreid en gedrukt wordt. We moeten de gemiddelde actieve loopbaan inderdaad verder 'rekken'. Hier zijn ruwweg twee pistes denkbaar. Ofwel schuiven we een nieuwe wettelijke pensioenleeftijd naar voor. Indien we de gemiddelde uittredingsleeftijd werkelijk willen verhogen tot pakweg 62 tot 63 jaar, dan zal de wettelijke pensioenleeftijd (op termijn) vermoedelijk hoger moeten liggen dan 65. Bij een bovengrens van 65 jaar zou een gemiddelde uittredingsleeftijd van 63 jaar immers een statistisch mirakel zijn. Ofwel schuiven we het model van de pensioenloopbaan naar voor, met bijvoorbeeld een 45-jarige loopbaan als norm. Die piste is waarschijnlijk de meest billijke, omdat ze rekening houdt met verschillen in leeftijd aan de start van de arbeidsloopbaan.

Beide scenario's veronderstellen een debat over een stimulerend bonus-malussysteem, en over welke periodes van inactiviteit in welke mate en omvang gelijkgesteld worden met werk.

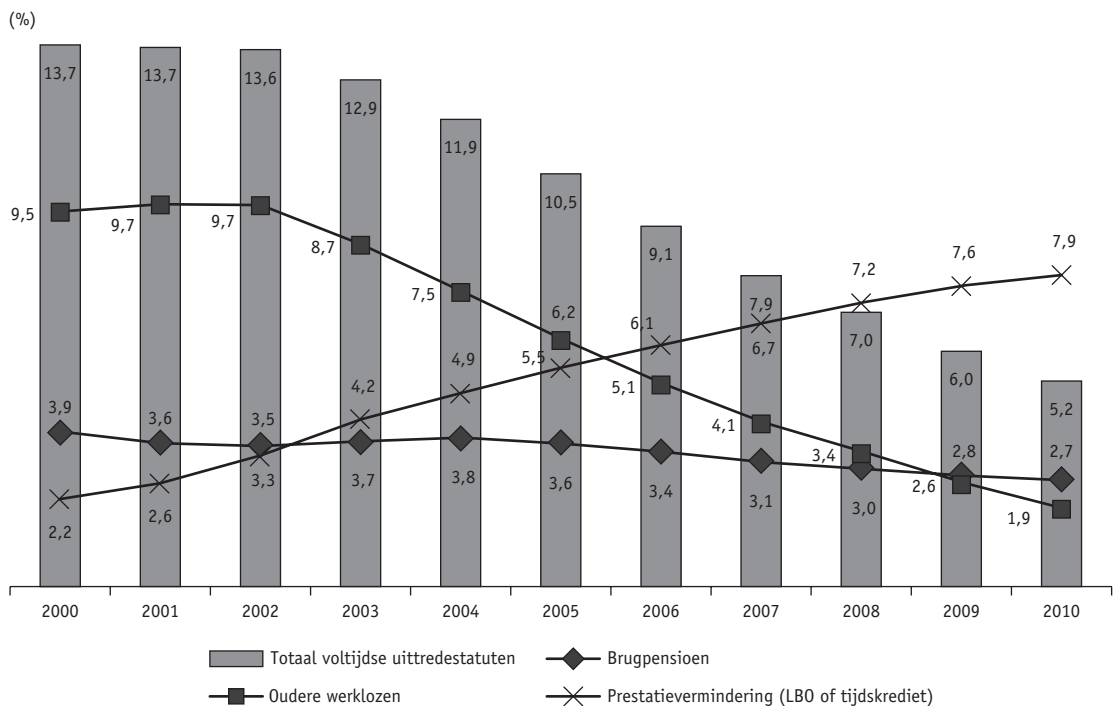
4. *Uittredingsstatuten terugdringen.* Om de arbeidsmarktreserve met succes te kunnen aanspreken, zal ook werk gemaakt moeten worden van een verdere afbouw van de uittredingsstatuten. Op dat vlak is al wel wat weg afgelegd. Dat wordt duidelijk uit figuur 1, die de evolutie van de voltijdse uittredingsstatuten (uitgedrukt in aandeel van de bevolking van 50-59 jaar) weergeeft.

De figuur toont dat, in de leeftijdsklasse 50-59 jaar, het aandeel van de bevolking dat zich in uittredingsstatuten bevindt (brugpensioen, vrijgestelde oudere werklozen (+58 jaar), thematische verloven, voltijdse loopbaanonderbreking en tijdskrediet), gedaald is van 13,7% in 2000 naar 5,2% in 2010. De daling is het meest uit-

gesproken bij de vrijgestelde oudere werklozen (van 9,7% in 2001 naar 1,9% in 2010). Dat is vooral te wijten aan het optrekken van de leeftijdsgrens voor vrijstelling naar 58 jaar. Bij deze positieve trends moeten wel enkele bedenkingen gemaakt worden. Ten eerste gaat de geleidelijke afbouw van de uittredingsstatuten gepaard met een stijging van het aantal uitkeringsgerechtigde volledige werklozen (UVW). Het aantal UVW's is in de klasse van 50-59 jaar gestegen van 23 029 in 2000 naar 103 132 in 2010 (of van 1,9% naar 7% van de bevolking). Er stelt zich dus een probleem van 'communicerende vaten'. Het enige pluspunt is dat nu een veel groter aandeel 50-plussers geacht wordt werk te zoeken en ook stelselmatig meer betrokken wordt in de bemiddelings- en begeleidingscircuits. Ten tweede zien we in de leeftijdscategorie 60-64 jaar een verdere stijging in de uittredingsstatuten, meer bepaald van 18% van de bevolking in 2000, naar 21,9%

Figuur 1.

Evolutie voltijdse uittredingsstatuten en prestatieverminderingen (tijdskrediet en loopbaanonderbreking) (België; 2000-2010, 50-59-jarigen)

Bron: RVA (Bewerking Steunpunt WSE)

in 2010. Over alle leeftijden heen is het aantal bruggepensioneerden verder gestegen, namelijk van 113 440 in 2000 naar 119 166 in 2010. Er is dus nog lang geen sprake van uitdoving, maar wel van een verschuiving naar hogere leeftijden.

De figuur toont tevens een sterke toename van de prestatieverminderingen in de vorm van deeltijds tijdskrediet of loopbaanonderbreking. Het aandeel van de 50-59-jarigen dat gebruik maakt van deze prestatieverminderingen steeg van 2,2% in 2000 naar 7,9% in 2010. In absolute aantallen gaat het om een stijging van 25 981 naar 116 134. Hier schuilt een risico. Immers, een sterke toename van deeltijdformules drukt het totaal gepresteerde arbeidsvolume en op die manier ook de impact van stijgende werkzaamheidsgraden. Het totale economische draagvlak is immers afhankelijk van vier factoren: (a) de bevolking op actieve leeftijd binnen de totale bevolking, (b) het werkende gedeelte van deze bevolking op actieve leeftijd (de werkgelegenheidsgraad), (c) het gemiddelde aantal uren dat door deze mensen wordt gewerkt per jaar (de arbeidsduur), en (d) het bruto binnenlands product dat ze per uur genereren (de arbeidsproductiviteit). Elk van deze vier factoren is cruciaal. Stel dat almaar meer mensen aan de slag zijn (factor b), maar dat via allerlei prestatieverminderingen hun arbeidsduur daalt (factor c), dan lost dat weinig op. Noch voor de welvaartscreatie, noch voor het beantwoorden van de vervangingsvraag. Daarom is een aanbeveling om tijdens de evaluatie van het generatiepact de leeftijd voor bijzondere tijdskredietrechten op te trekken van 50 naar 55 jaar.

5. *Versterken herintredingskansen.* De sterke terugloop van de voltijdse uitredingsstatuten wordt gedeeltelijk tenietgedaan door de stijging bij de uitkeringsgerechtigde voltijds werkloze 50-plussers (communicerende vaten). In de leeftijdsklasse 50-64 jaar is hun aantal gestegen van 24 822 in 2000 naar 106 453 in 2010. Het grootste probleem is de uitermate geringe hertewerkstellingskans (dit is de kans dat een 50- of een 55-plusser uit de werkloosheid (opnieuw) de intrede maakt op de arbeidsmarkt). Kijken we naar de hertewerkstellingskansen van 50-plussers in een Europees vergelijkend perspectief, dan worden drie van de vier laatste

posities in de rangschikking ingenomen door onze drie gewesten, met het Waals Gewest als rode lantaarn. Voor alle andere landen tekenen we een hertewerkstellingskans op die minstens twee keer zo hoog ligt, met opwaartse uitschieters zoals Noorwegen, waar de kansen tot bijna acht maal hoger liggen. Boven de leeftijd van 50 jaar betekent werkloos dus ook heel vaak kansloos. Op Vlaams niveau maakt men hier werk van door ook werkzoekenden boven 50 sterker te activeren via een verplicht begeleidingsaanbod. Deze aanpak zou stelselmatig uitgebreid moeten worden tot en met 57 jaar (vanaf 58 geldt vooralsnog de vrijstellingsregeling). Maar het aanbod activeren heeft uiteraard maar zin als tegelijk ook de vraagzijde geactiveerd wordt, en ook de bereidheid van werkgevers om 50-plussers aan te werven, wordt gestimuleerd.

6. *Aanpassen loonkosten(evolutie).* De loonkosten spelen een belangrijke rol, zowel in het streven naar langer werken als bij het stimuleren van hertewerkstelling. Niet alleen het niveau van de loonkosten is daarbij van tel. Ook de loonspanning tussen oudere en jongere werknemers speelt een belangrijke rol. Jongere werknemers zijn vaak productiever dan hun loonniveau aangeeft, terwijl oudere werknemers vaak meer beloning (inclusief ontslagvergoeding) ontvangen dan hun productiviteitsniveau rechtvaardigt. Een stijgende loon-leeftijd curve wordt zo gecombineerd met een parabolische productiviteit-leeftijd curve. We stellen vast dat 50-plussers moeilijker opnieuw aan werk geraken en ook sneller uitgestoten worden in landen (en meer in het algemeen in jobs) die een grote loonspanning tussen oudere en jongere werknemers kennen. Maatregelen tot afbouw van leeftijds- of ancienniteitsbarema's zijn daarom van belang. Ook piekloonsystemen vormen een interessant alternatief omdat ze een grotere overeenstemming tussen loon- en productiviteitsevolutie beogen. In een piekloonsysteem laat men de lonen in de eindfase van de loopbaan weer dalen, bijvoorbeeld in ruil voor meer werkgarantie tot op een bepaalde leeftijd. In sommige landen (bijvoorbeeld Japan, Zuid-Korea) reikt de overheid in een overgangsfase een compensatie uit aan werknemers die minstens een bepaald percentage van hun (piek)loon inleveren. In

afwachting van zulke structurele aanpassingen blijven loonkostverlagingen bij aanwerving van 50-plussers aangewezen.

Luc Sels

Wim Herremans

Wouter Vanderbiesen

Steunpunt Werk en Sociale Economie

Noten

1. VBO-Forum 2011. Experience is our capital! Brussel, 21 september 2011.
2. Aantal niet-werkende werkzoekenden per openstaande vacature, berekend als voortschrijdend gemiddelde over 12 maanden.
3. 73,2% werkzaamheidsgraad of 570 000 bijkomende jobs tegen 2020. In de periode 2010-2015 betekent dit 285 000 jobs tegenover 267 400 in onze simulaties.
4. De cijfers in deze tabel mogen niet rechtstreeks vergeleken worden met de simulatie voor de totale Belgische arbeidsmarkt (tabel 1). Ten eerste verschillen de bronnen. De totale foto is opgesteld op basis van de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK; surveydata, steekproef), terwijl de sectorfoto steunt op gegevens van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ; administratieve data, populatiegegevens). Ten tweede verschilt het tijds kader om technische redenen. In de analyse op Belgisch niveau bestrijken we 2010-2015, in de sectoranalyse 2010-2014. Ten derde verschillen de doelpopulaties. De EAK omvat alle werknemers, de RSZ bevat geen zelfstandigen én geen werknemers bij de plaatselijke en provinciale overheden (RSZPPO, social profit). Ten vierde bekijken we bij EAK het natuurlijke verloop bij 50+ en bij RSZ bij 55+.
5. Voor de simulatie van de vervangingsvraag op het niveau van de bedrijfstakken baseren we ons op gegevens van de RSZ, meer bepaald op de exacte leeftijden van de loontrekken (gegevens 2006 tot en met 2010, 2e kwartaal). Voor elke leeftijdsgroep (bijvoorbeeld overgang van 55 jaar naar 56 jaar) bekijken we de jaar-op-jaar-evolutie, meer bepaald de uitstroom uit een bepaalde leeftijd van het ene jaar (als ze bijvoorbeeld 55 jaar zijn) op het

andere (als ze dan 56 jaar zijn). Stel bijvoorbeeld dat we in een bepaalde sector 295 55-jarigen tellen in 2006, en 276 56-jarigen in 2007, dan kunnen we een relatieve uitdunning van deze cohorte berekenen: $276/295$, of een uitdunning van 1 naar 0,94. Nog anders gesteld: voor elke 100 werknemers die we in jaar 1 hebben op 55-jarige leeftijd, hebben we er een jaar later nog 94 op 56-jarige leeftijd. We bekijken deze uitstroom ook voor dezelfde leeftijden in daaropvolgende jaren (van 2007 naar 2008; van 2008 naar 2009; van 2009 naar 2010) en berekenen op deze feitelijke gekende jaren een gemiddelde jaarlijkse uitstroomratio per leeftijdsgroep. Op basis hiervan simuleren we de jaar-op-jaar-evolutie per leeftijdsgroep voor de jaren 2011 en volgende. Vervolgens schatten we hiermee een vervangingsvraag voor elke leeftijdsgroep tussen twee jaar, voor de jaren 2006 tot en met 2010 via de reële gegevens; vanaf 2011 via de gesimuleerde gegevens. Zo berekenen we de vervangingsvraag voor alle 55-plussers voor de jaren 2011 tot en met 2014. Op basis van deze gegevens berekenen we uiteindelijk een 'gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag' $((10+11+11+12+12+13+13+14)/4)$, en dat doen we per sector. Deze gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag 2010-2014 zetten we daarna af tegen de gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag 2006-2010.

Bibliografie

- Herremans, W., Sels, L., Sourbron, M. & Nuyts, J. 2011. Vraag zoekt aanbod: (te verwachten) discrepanties op de arbeidsmarkt. *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt Werk en Sociale Economie*, 21 (1): 38-52
- Iller, C. & Rathgeb, I. 2006. Gefahr gebannt? Flaute bei Personalentwicklung für ältere Mitarbeiter. *Arbeit und Arbeitsrecht*, 61, 732-734
- Leroy, F. 2011. VDAB-actieplan Geïntegreerd Knelpuntenbeleid. *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt Werk en Sociale Economie*, 21 (1): 72-79
- Skirbekk, V. 2008. Age and productivity capacity: Descriptions, causes and policy options. *Ageing Horizons*, 8: 4-12
- Theunissen, G., Herremans, W. & Sels, L. 2011. De blik op 2020: Vlaamse en Belgische werkzaamheidsdoelstellingen gewikt en gewogen. *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 21(4). Leuven: Steunpunt Werk en Sociale Economie.